

Eksperta viedoklis (*kopsavilkums*)
par kriminālprocesa normatīvajā regulējumā paredzēto
tiesību uz aizstāvību realizācijas iespējām

(saskaņā ar LR Valsts kontroles un Latvijas Universitātes līgumu Nr. 7-5/761 Par juridiskā pakalpojuma - ekspertu kriminālprocesuālo tiesību jautājumos konsultāciju pakalpojuma par Kriminālprocesa likuma regulējuma iespējamajiem trūkumiem efektīvai noziedzīgu nodarījumu finanšu un ekonomikas jomā izmeklēšanai un iztiesāšanai sniegšanu)

Autors : LU Juridiskās fakultātes lektors Gunārs Kūtris

Rīgā 2020. gada 25. novembrī

Eksperta darba uzdevums: Sniegt viedokli par to, vai Kriminālprocesa likums neparedz pārāk plašas tiesību uz aizstāvību realizācijas iespējas, kas pieļauj negodprātīgi kavēt iespējami ātru krimināltiesisko attiecību taisnīga noregulējuma panākšanu un vai tiesību un pienākumu saturs būtu maināms?

Pakārtotie jautājumi:

1) Vai, ņemot vērā ECT praksi un Latvijai kā ES dalībvalstij saistošā normatīvā regulējuma prasības, neparedz pārspīlētas tiesību uz aizstāvību realizācijas iespējas, kas pieļauj negodprātīgi kavēt procesu (iesniedzot pieteikumus, lūgumus un sūdzības)?

2) Vai pastāv kādi šķēršļi, lai normatīvajā regulējumā noteiktu ierobežojumus, nosacījumus, prasības to iesniegšanai pirmstiesas kriminālprocesa un iztiesāšanas stadijās?

Eksperta viedoklis

[1] Visupirms nepieciešams izdarīt atrunu jeb precizēt pētījuma robežas. Pētījuma priekšmets ir pārāk plašs, lai to pilnvērtīgi izanalizētu pētījumam atvēlētajā laika periodā. Tāpēc ir zināmi apsvērumi tā konkretizēšanai un sašaurināšanai. Pirmkārt, tiesības uz aizstāvību realizē trīs personu grupas: (1) pati persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, (2) tās aizstāvis un (3) tās pārstāvis. Tā kā aizstāvja un pārstāvja tiesību un pienākumu loks būtiski neatšķiras vai pat ir nedaudz šaurāks par pašas personas tiesībām, tad aizstāvja un pārstāvja darbība netiks analizēta. Otrkārt, kriminālprocesa dalībnieku loks, kas saucas “persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību”, ir visai plašs – deviņi dažādi statusi. Pētījumā nebūtu racionāli analizēt katra statusa tiesību saturu, jo visiem kopīgo pamattiesību uzskaitījums papildinās atbilstoši personas statusa “izaugsmei” procesā jeb pierādījumu nastas pieaugumam. Līdz ar to pētījumā kā visaptverošākas pamatā tiks analizētas apsūdzētā tiesības un pienākumi.

[2] Nolūkā padarīt pētījumu mērķtiecīgāku un secinājumus – koncentrētākus, sākumā tiks nodalīta tādu tiesību grupa, kuru nepieciešamība ļoti nepārprotami un tieši noteikta starptautiskos cilvēktiesību dokumentos vai konstitucionāla ranga normatīvos aktos. Tā tiks aplūkota bez padziļinātas analīzes, vien norādot galvenos argumentus. Lai gan arī pārējās tiesības izriet no tiem pašiem normatīvajiem aktiem, tomēr to saturu iespējams interpretēt gan plašāk, gan šaurāk. Otrajā tiesību grupā

iekļautas tādas, kuru īstenošana īpaši neietekmē procesa ātrumu vai procesa virzītāja resursu patēriņu. Savukārt atlikusī trešā grupa tiks analizēta detalizēti. Šāds tiesību grupējums ir visai nosacīts, bet tas aptvers visas Kriminālprocesa likuma (turpmāk – KPL) 60.², 61., 63., 66., 70.- 73. pantā noteiktās tiesības. Pienākumu analīze būs šaurāka, jo tie pamatā virzīti uz procesa nodrošināšanu, nevis vilcināšanu.

[3] Viedoklis pamatojas uz pētījumu, kas aptver nacionālo normatīvo regulējumu, atsevišķu ārvalstu likumus, starptautiskos tiesību aktus, nacionālo, pārnacionālo un starptautisko tiesu judikatūru, kā ar tiesību doktrīnā paustos uzskatus.

Jānorāda, ka starptautiskajos dokumentos ir noteiktas visai apjomīgas aizdomās turēto un apsūdzēto tiesības, bet šo dokumentu komentāros vai piemērošanas (interpretācijas) aktos tās ir ļoti detalizētas. Piemēram, Eiropas Padome ar savu 2009.gada 30.novembra rezolūciju apstiprināja Ceļvedi aizdomās turētu un apsūdzētu personu procesuālo tiesību stiprināšanai kriminālprocesā.¹ Tajā ietvertas tikai konceptuālās jeb pamattiesības, kuras vajadzētu papildināt ar citām tiesībām. Pie pamattiesībām norādīta tulkošana, informācijas sniegšana, juridiskā palīdzība, saziņa ar radniekiem vai darba devēju, īpašie pasākumi personām, kas ir neaizsargātas, un Zaļā grāmata par pirmstiesas aizturēšanu.

Ceļvedī ir uzsvērts, ka Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija (turpmāk – Konvencija) veido kopīgu pamatu aizdomās turētu un apsūdzētu personu procesuālo tiesību aizsardzībai kriminālprocesā, taču Eiropas Savienībā ne tikai tiks garantēta šo standartu konsekventa piemērošana, bet tiks arī paaugstināti. Līdzīgi arī vairākos citos dokumentos (1999.gada Tamperes Eiropadomes secinājumi, 2004.gada Hāgas programma, 2008.gada 20.okotbra ziņojums “Analīze par turpmāko attīstību Eiropas Savienības savstarpējās atzīšanas procesā krimināltiesību jomā”, 2009.gada 7.maija Eiropas Parlamenta ieteikums Padomei par ES krimināltiesību jomas attīstību, Stokholmas programma “Brīvības, drošības un tiesiskuma telpa pilsoņu interesēs”) tāpat ir uzsvērtā nepieciešamība pēc kriminālprocesa objektivitātes un pasākumiem tās nodrošināšanā, it īpaši attiecībā uz procesuālajām tiesībām. Tas saistīts ar minimālajiem standartiem, lai vecinātu savstarpējās atzīšanas principa piemērošanu. Pēc būtības šie **starptautiskie dokumenti nosaka procesuālo tiesību minimumu**, kas neliedz dalībvalstīm tiesību standartus paaugstināt.

¹ Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A32009G1204%2801%29>

[4] Latvijas KPL izstrādes gaitā ņemta vērā cilvēktiesību izpratne un ievērošanas mācība, ko Latvijas juristi guva Kriminālprocesa kodeksa darbības periodā, it īpaši no ārvalstu ekspertu aizrādījumiem pagājušā gada deviņdesmitajos gados un Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) spriedumiem, ar kuriem tika konstatēti Konvencijas pārkāpumi. To apliecina Ministru kabineta 2001.gada 12.jūnijā apstiprinātā Kriminālprocesa likuma koncepcija.²

Arī KPL darbības laikā tas visu laiku tiek papildināts ar normām, ja konstatēta cilvēktiesību ievērošanas problēma (ECT pagaidām tādu nav konstatējusi attiecībā uz likumu, bet ir pāris Satversmes tiesas spriedumi). Taču būtiskākie likuma grozījumi saistīti ar ES normu transponēšanu Latvijas likumos. Tā KPL grozījumi, ar kuriem papildinātas apsūdzēto tiesības, tika izdarīti saistībā ar vairākām Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvām:

- 1) 2010.gada 20.oktobra direktīvu 2010/64/ES par tiesībām uz mutisko un rakstisko tulkojumu kriminālprocesā,
- 2) 2012.gada 22.maija direktīvu 2012/13/ES par tiesībām uz informāciju kriminālprocesā,
- 3) 2013.gada 22.oktobra direktīvu 2013/48/ES par tiesībām uz advokāta palīdzību kriminālprocesā un Eiropas apcietināšanas ordera procesā, par tiesībām uz to, ka pēc brīvības atņemšanas informē trešo personu, un par tiesībām, kamēr atņemta brīvība, sazināties ar trešām personām un konsulārajām iestādēm,
- 4) 2016. gada 9. marta direktīvu (ES) 2016/343 par to, lai nostiprinātu konkrētus nevainīguma prezumpcijas aspektus un tiesības piedalīties klātienē lietas izskatīšanā tiesā kriminālprocesā,
- 5) 2016. gada 11. maija direktīvu (ES) 2016/800 par procesuālajām garantijām bērniem, kuri ir aizdomās turētie vai apsūdzētie kriminālprocesā,
- 6) 2016. gada 26. oktobra direktīvu (ES) 2016/1919 par juridisko palīdzību aizdomās turētajiem un apsūdzētajiem kriminālprocesā un pieprasītajām personām Eiropas apcietināšanas ordera procesā.

² Ministru kabineta 2001.gada 12.jūnija sēde (prot. Nr.27, 33.pkt.). Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/25665-kriminalprocesa-likuma-projekta-koncepcija/>

[5] Papildus var norādīt, ka Eiropas e-tiesiskuma portālā³ iegūstamā informācija par minimālajām (galvenajām?) apsūdzētā tiesībām kriminālprocesā katrā no 28 ES dalībvalstīm liecina: būtiskas atšķirības nepastāv, tiesības ir gandrīz identiskas.

Savukārt izlases kārtībā izanalizējot vairāku valstu (Igaunija, Lietuva, Vācija, Dānija, Zviedrija un Francija) kriminālprocesa likumus vai kodeksus, var konstatēt, ka apsūdzēto tiesības ir ļoti līdzīgas. Tas arī loģiski izskaidrojams, jo Konvencija un ECT ir izstrādājuši tos standartus, kurus visas valstis ievēro. Zināma atšķirība pastāv regulējuma apjomā (detalizācijas pakāpē), ko ietekmē tiesiskās tradīcijas un tiesiskā kultūra katrā valstī. Līdz ar to likumu tekstu gramatiskā vai tiešā salīdzināšana nebūtu pamatota.

[6] Tātad no KPL noteiktajām tiesībām nosacīti varam izdalīt vienu grupu – **personas, kurai tiesības uz aizstāvību, tiesības**, kuru nepieciešamību neapstrīdami nosaka augstāka ranga normatīvie akti un kuras kā loģiski nepieciešamās atzīst ikviena persona:

1) tiesības uz aizstāvja piedalīšanos: (i) nekavējoties uzaicināt aizstāvi un noslēgt ar viņu vienošanos vai izmantot valsts nodrošināto juridisko palīdzību; (ii) saņemt no procesa virzītāja attiecīgajā tiesas apgabalā praktizējošo advokātu sarakstu, kā arī bez maksas izmantot telefonu aizstāvja uzaicināšanai; (iii) likumā paredzētajos gadījumos pieprasīt advokāta piedalīšanos atsevišķā procesuālajā darbībā aizstāvības nodrošināšanai, ja vēl nav noslēgta vienošanās par aizstāvību ar konkrētu advokātu vai šis aizstāvis nav varējis ierasties; (iv) lūgt, lai nomaina aizstāvi, ja pastāv likumā noteiktie šķēršļi viņa līdzdalībai; (v) tikties ar aizstāvi sarunas konfidencialitāti nodrošinošos apstākļos bez īpašas procesa virzītāja atļaujas un bez laika ierobežojumiem; (vi) saņemt juridisko palīdzību no aizstāvja;

Saistībā ar šo tiesību saturu Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk – Satversme) 92.panta 4.teikums garantē: “Ikvienam ir tiesības uz advokāta palīdzību.” Savukārt Konvencijas 6.panta trešā daļa nosaka minimālās tiesības, kuru vidū ir tiesības "aizstāvēt sevi pašam vai ar paša izvēlētu juridisku palīdzību, vai, ja trūkst līdzekļu, lai algotu šo juridisko palīdzību, saņemt to par velti, ja to prasa justīcijas intereses”, kā arī tiesības “uz attiecīgu laiku un līdzekļiem, lai sagatavotu savu aizstāvību”. Par

³ https://e-justice.europa.eu/content_rights_of_defendants_in_criminal_proceedings_-169-ee-lv.do?member=1

šo tiesību īstenošanas prasībām un dažādām niansēm ir ļoti bagātīga Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) judikatūra, kaut vai, piemēram, par tiesībām uz tikšanos konfidenciālos apstākļos.⁴

No normatīvo aktu un prakses analīzes izriet, ka minēto tiesību izpilde neprasa procesa virzītājam būtisku laika vai resursu patēriņu, ja nu vienīgi jāuzraksta paziņojums (var būt arī elektronisks) zvērinātu advokātu vecākajam par nepieciešamību nodrošināt aizstāvja piedalīšanos kriminālprocesā vai jāpiezvana dežūrējošam advokātam par aizstāvības nodrošināšanu atsevišķā neatliekamā procesuālā darbībā (KPL 80., 81.p.).

Atsevišķos gadījumos persona var mēģināt novilcināt procesu, izmantojot likumā doto iespēju lūgt nomainīt aizstāvi, ja konstatēti likumā noteiktie šķēršļi līdzšinējā aizstāvja dalībai. Procesā ieilgšana iespējama saistībā ar jaunā aizstāvja loģisko lūgumu piešķirt laiku priekš iepazīšanās ar lietas materiāliem. Praksē tas ir būtiski tikai iztiesāšanas stadijā, turklāt šādi gadījumi ir ārkārtīgi reti. Tāpat tiesa kā procesa virzītājs var noteikt saprātīgu, taču ierobežotu laika periodu. No otras puses, arī izmeklēšanas iestādēm būtu rūpīgi jāpārdomā krimināllietu apjomi (iepazīstoties ar krimināllietām, esmu konstatējis, ka tajās ir aptuveni trešdaļa vai pat puse nevajadzīgu materiālu).

2) tiesības zināt, par ko tiek turēts aizdomās vai apsūdzēts: (i) tikt informētam par to, kāds pieņēmums izteikts vai kādas aizdomas radušās pret to, vai kāda apsūdzība izvirzīta; (ii) saņemt tā lēmuma kopiju, ar kuru šī persona atzīta par aizdomās turētu, vai paziņojumu par paātrinātā procesa kārtībā pieņemto lēmumu, un izrakstu no likuma par aizdomās turētā tiesībām un pienākumiem; (iii) pēc pirmstiesas kriminālprocesa pabeigšanas saņemt tiesai nododamās krimināllietas materiālu kopijas, kas attiecas uz viņam izvirzīto apsūdzību un viņa personību, ja tās nav izsniegtas agrāk, vai ar prokurora piekrišanu iepazīties ar šiem materiāliem; (iv) saņemt to apelācijas (kasācijas) sūdzību vai protestu kopijas, kas ir par pamatu viņa līdzdalībai apelācijas (kasācijas) instances tiesā;

Šo tiesību saturs ir saistīts ar tiesībām īstenot aizstāvību, proti, lai aizstāvētos, ir jāzina izvirzīto pieņēmumu vai apgalvojumu saturs. Minētā Konvencijas 6.panta trešā daļa pie minimālajām tiesībām nosauc “tikt nekavējoties informētam, viņam

⁴ ECT 1991.gada 28.novembra spriedums lietā *S. v. Switzerland*, iesniegums Nr. 13965/88, 48.pkt.; 2001.gada 16.oktobra spriedums lietā *Brennan v. the United Kingdom*, iesniegums Nr. 39846/98, 58.pkt.

saprotamā valodā un detalizēti, par viņam izvirzītās apsūdzības raksturu un iemeslu”. Tāpat ECT ir norādījusi, ka taisnīgas tiesvedības nodrošinājuma priekšnoteikums ir detalizētas informācijas par apsūdzību un tās juridisko raksturojumu sniegšana personai.⁵ Tiesības tikt informētam par apsūdzības būtību ir saistītas ar apsūdzētā tiesībām sagatavot savu aizstāvību un tas izriet no Konvencijas 6.panta 3.daļas “a” un “b” punkta.⁶ Savukārt ECT atziņas par tiesībām iepazīties ar lietas materiāliem vai saņemt to kopijas norādītas [8.4] punktā. Lai gan tas ir arī tieši noteikts Direktīvas 2012/13/ES 7.pantā.

Tiesību “zināt savu apsūdzību” nodrošināšana nepildzina procesu, bet iztērētie resursi saistās tikai ar konkrētā lēmuma kopijas izgatavošanu un izsniegšanu personai. Lielāki resursi nepieciešami krimināllietas materiālu kopiju sagatavošanai pirmstiesas kriminālprocesa beigās. KPL jau no tā spēkā stāšanās brīža nenosaka kopiju formu, tāpēc praksē tās var būt gan papīra veidā, gan elektroniski. Turklāt 2021.gadā, ieviešot e-lietu, krimināllietas materiāli pat nebūs jākopē, vien sistēmā jādod atļauja personas piekļuvei uzkrātajiem materiāliem. Iespējams, tehniskas problēmas sākotnēji varētu būt ar apcietinājumā esošo personu piekļuvei e-lietas materiāliem.

3) tiesības zināt pamatojumu cilvēktiesību ierobežošanai: (i) iepazīties ar aizturēšanas protokolu un saņemt izrakstu no likuma par aizturētā tiesībām un pienākumiem; (ii) iepazīties ar tiem lietas materiāliem, ar kuriem pamatots ierosinājums piemērot ar brīvības atņemšanu saistītu drošības līdzekli, ciktāl šāda piekļuve neapdraud citu personu pamattiesības, sabiedrības intereses un netraucē kriminālprocesa mērķa sasniegšanu; (iii) kratīšanas sakumā izsniedz lēmuma par kratīšanu kopiju (KPL 182.p.2.d.);

Tās ir ikvienas personas tiesības, kas izriet no Satversmes 90. un 116.panta. Personas pamattiesību ierobežojums vienmēr ir saistīts ar valsts amatpersonas rīcības pamatojumu, proti, ka konkrētā rīcība notiek saskaņā ar likumu un cilvēktiesību ierobežošanai ir likumā noteiktais pamats. Minēto tiesību nodrošinājums izpaužas kā konkrēta dokumenta kopijas sagatavošana un izsniegšana, kas nepatērē būtiskus resursus. Cits jautājums jau ir par amatpersonas rīcības vai lēmuma pārsūdzību, bet tas tiks izanalizēta tālāk [8.6] punktā.

⁵ ECT 1999.gada spriedums lietā *Pélissier and Sassi v. France* [GC], iesniegums Nr. 25444/94, 52.pkt.; 2006.gada spriedums lietā *Sejdovic v. Italy* [GC], iesniegums Nr. 56581/00, 90.pkt.; 2003.gada 5.marta spriedums lietā *Varela Geis v. Spain*, iesniegums Nr. 61005/09, 42.pkt.

⁶ ECT 1999.gada spriedums lietā *Pélissier and Sassi v. France* [GC], iesniegums Nr. 25444/94, 54.pkt.; 2001.gada spriedums lietā *Dallos v. Hungary*, iesniegums Nr. 29082/95, 47.pkt. .

Arī Konvencijas 5.panta 2.daļa ietver elementāru personas tiesību aizsardzību, jo apcietinātajam jāzina, kāpēc atņemta brīvība.⁷ Tāpat tikai tā persona, kas ir informēta par aizturēšanas iemesliem, var apstrīdēt šo aizturēšanu saskaņā ar Konvencijas 5.panta 4.daļu.⁸

4) nepilngadīgajiem īpaši paredzētās tiesības: (i) piedalīties procesuālajās darbībās kopā ar pārstāvi vai uzticības personu; (ii) tiesības uz īpašiem pasākumiem privātās dzīves aizsardzībai; (iii) saņemt individuālu novērtējumu; (iv) tiesības uz brīvības atņemšanai alternatīvu procesuālo piespiedu līdzekļu primāru piemērošanu; (v) tiesības uz īpašu apiešanos ar brīvības atņemšanu saistīta piespiedu līdzekļa piemērošanas laikā.

Minētās papildus tiesības KPL tika ieviestas ar 2018.gada 27.septembra grozījumiem, kas savukārt izstrādāti, pamatojoties uz Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvu (ES) 2016/800 (2016.gada 11.maijs) par procesuālajām garantijām bērniem, kuri ir aizdomās turētie vai apsūdzētie kriminālprocesā.

[7] Neapšaubāmi arī otra grupa tiesību pēc būtības izriet no tiem pašiem cilvēktiesību dokumentiem un ir cieši saistīta ar tiesībām uz aizstāvību. Lielākā daļa no šīm tiesībām ir nodrošināma bez īpaša laika vai valsts resursu patēriņa. Konkrēti, tās ir tiesības:

1) klusēt, sniegt liecību vai atteikties liecināt;

Tiesības izriet no nevainīguma prezumpcijas principa. Īpaši aktualizēts klusēšanas un “pašneapsūdzēšanas” elements Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvā (ES) 2016/343 (2016.gada 9.marts) par to, lai nostiprinātu konkrētus nevainīguma prezumpcijas aspektus un tiesības piedalīties klātienē lietas izskatīšanā tiesā kriminālprocesā.

2) tiesības zināt savas tiesības un pienākumus – visos gadījumos, kad personai tiek piešķirts kāds procesuālais statuss; apcietinājuma gadījumā - saņemt informāciju par tiesībām uz neatliekamo medicīnisko palīdzību un veselības aprūpi atbilstoši normatīvajiem aktiem, kā arī informāciju par maksimālo stundu vai mēnešu skaitu, uz kādu personai var tikt ierobežota brīvība pirmstiesas procesā;

⁷ ECT 2016.gada spriedums lietā *Khlaifia and others v. Italy* [GC], iesniegums Nr. 16483/12, 115.pkt.

⁸ ECT 1990.gada 30.augusta spriedums lietā *Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom*, iesniegums A Nr.182, 40.pkt.; 2002.gada spriedums lietā *Čonka v. Belgium*, iesniegums Nr. 51564/99, 50.pkt.; 1990.gada 21.februāra spriedums lietā *Van der Leer v. the Netherlands*, iesniegums Nr. 170-A, 28.pkt.; 2005.gada spriedums lietā *Shamayev and others v. Georgia and Russia*, iesniegums Nr. 36378/02, 413.pkt.

Ikvienai personai Satversmes 90.pantā ir garantētas tiesības zināt savas tiesības. Tāpat šīs tiesības konkrētām procesuālām situācijām noteiktas Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvā 2012/13/ES (2012.gada 22.maijs) par tiesībām uz informāciju kriminālprocesā. Turklāt šo tiesību nodrošināšana prasa tikai savlaicīgi rakstveidā sagatavot tiesību uzskaitījumu (brošūru) atbilstoši dažādiem personas procesuālajiem statusiem. Dažos gadījumos, piemēram, pie aizturēšanas praksē vajadzētu būt jau sagatavotai informācijai dažādās valodās, tai skaitā arī viegli saprotamā valodā.

3) mutvārdos vai rakstveidā izteikt savu attieksmi attiecībā uz aizturēšanas pamatotību, pret izteiktajām aizdomām;

Saskaņā ar KPL 266.pantu par personas aizturēšanu ir sastādāms protokols, kura beigās persona var ierakstīt savu attieksmi. Savukārt pēc personas atzīšanas par aizdomās turēto vai pēc saukšanas pie kriminālatbildības persona vienmēr tiek noplatināta un pratināšana laikā viens no jautājumiem ir par personas attieksmi pret izteikto pieņēmumu par tās dalību noziedzīgā nodarījumā. Šo tiesību nodrošināšana neprasa resursu patēriņu.

4) pieprasīt par aizturēšanu vai apcietināšanu paziņot noteiktām personām un sazināties ar tām (tuviniekam, mācību iestādei, darba devējam, diplomātiskajai vai konsulārajai pārstāvniecībai);

Šāds tiesību loks KPL jau bija paredzēts, bet tas tika precizēts ar 2016.gada 18.februāra likuma grozījumiem, kas saistīti ar Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvu 2013/48/ES (2013.gada 22.oktobris) par tiesībām uz advokāta palīdzību kriminālprocesā un Eiropas apcietināšanas ordera procesā, par tiesībām uz to, ka pēc brīvības atņemšanas informē trešo personu, un par tiesībām, kamēr atņemta brīvība, sazināties ar trešām personām un konsulārajām iestādēm. Arī šo tiesību nodrošināšana neprasa īpašus resursus un laiku.

5) pie izmeklēšanas tiesneša piedalīties procesa virzītāja ierosinājumu un savu un aizstāvja sūdzību un pieteikumu izskatīšanā, ja vien likums nenosaka citu izskatīšanas kārtību;

Vienīgā situācija, kad likums paredz procesa virzītāja ierosinājumu pie izmeklēšanas tiesneša izskatīt tiesas sēdē, proti, kad ir paredzēta personu piedalīšanās, ir par drošības līdzekļa, kas saistīts ar brīvības atņemšanu, (respektīvi – apcietinājuma) piemērošanu (KPL 271.p.). Personas tiesības piedalīties šī jautājuma izskatīšanā ir *expressis verbis* ierakstīts Konvencijas 5.panta trešajā daļā: “Jebkura persona, kas arestēta vai aizturēta saskaņā ar šī panta 1.c. apakšpunktu, ir nekavējoties nododama

tiesnesim vai citai amatpersonai, kura saskaņā ar likumu ir pilnvarota realizēt tiesu varu, un ir pakļaujama tiesas procesam saprātīgās laika robežās vai līdz tiesas procesam atbrīvojama.”

Savukārt attiecībā uz sūdzību un pieteikumu izskatīšanu, ievērojot izmeklēšanas tiesneša kompetences sašaurināšanu KPL 41.pantā, tiesas sēdē varētu būt skatāmas tikai sūdzības par tādu noslēpumu neattaisnotu pārkāpšanu kriminālprocesā, kurus aizsargā likums (nekur likumā nav atrunāts, ka to izskata rakstveida procesā, tātad izskata vispārējā - 342.pantā noteiktajā kārtībā). Šādas sūdzības praksē, iespējams, ir, taču ļoti maz.

6) pieprasīt, lai pasākumi krimināltiesisko attiecību noregulēšanai tiktu veikti ar tās piekrišanu;

Tiesību formulējums ļoti vispārīgs un pēc būtības dublē prasību pēc piekrišanas kādai darbībai, kas ierakstīts konkrētajos pantos. Krimināltiesisko attiecību noregulējums varētu būt izlīguma noslēgšana (KPL381.p.) un visi kriminālprocesa pabeigšanas veidi, kad krimināllieta netiek nosūtīta uz tiesu (415., 420.p.), vai tiek slēgta vienošanās (435.p.). Izlīgums un vienošanās kā jebkurš līgums prasa abu pušu brīvprātīgu piekrišanu un parakstus. Savukārt piekrītot kriminālprocesa pabeigšanai bez lietas nosūtīšanas uz tiesu, persona atsakās no savām konstitucionālajām tiesībām uz tiesu (Satversmes 92.panta 1.teikums). Šāds tiesību ierobežošana var notikt tikai ar personas piekrišanu. Turklāt tiesību nodrošināšana arī neprasa laika vai kādu resursu patēriņu.

7) tiesības veicināt kriminālprocesa norisi - izteikt vēlēšanos sadarboties ar amatpersonām, kuras veic kriminālprocesu; izlīgt ar cietušo; piekrist vai nepiekrist kriminālprocesa izbeigšanai, nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības, vai prokurora priekšrakstam par sodu; vienoties ar procesa virzītāju – prokuroru par krimināllietas pabeigšanu vienošanās procesā vai par iespēju krimināllietu tiesā izskatīt bez pierādījumu pārbaudes; piekrist pierādījumu pārbaudes neizdarīšanai tiesas sēdē; Minēto tiesību uzskatījums daļēji dublē iepriekš norādītās tiesības izteikt piekrišanu krimināltiesisko attiecību noregulēšanas pasākumiem. Šis tiesību loks ir vērsts uz kriminālprocesa ātrāku pabeigšanu.

8) atsaukt savu vai aizstāvja sūdzību;

Personas tiesības pilnvērtīgi rīkoties ar savām tiesībām. Ja personas rīcībspēja nav ierobežota, tā pati var izlemt, vai sūdzība ir nepieciešama. Arī šīs tiesības vērstas uz kriminālprocesa ātrāku pabeigšanu.

9) savlaicīgi uzzināt lietas iztiesāšanas vietu un laiku un pašam piedalīties krimināllietas iztiesāšanā;

Konvencija gan neparedz konkrētu veidu, kā persona tiek informēta par tiesas sēdi, taču paziņojumam esot jābūt tādā, lai persona būtu informēta ne tikai par tiesas sēdes datumu, laiku un vietu, bet arī lai viņam būtu pietiekams laiks sagatavoties šai sēdei.⁹ Savukārt par pašu piedalīšanos krimināllietas iztiesāšanā analīze tiks sniegta [8.5] punktā.

10) saņemt tiesas nolēmuma kopiju un iepazīties ar tiesas sēdes protokolu, kā arī iesniegt par to rakstveida piezīmes, kuras pievieno krimināllietas materiāliem; Tiesības uzzināt tiesas galīgā nolēmuma (sprieduma) saturu ir loģiskas, jo personai no tā rodas noteiktas tiesības vai pienākumi. Tās ir arī valsts intereses, lai persona to zinātu un izpildītu. Turklāt šo tiesību nodrošināšanā netiek patērēti būtiski resursi. Nedaudz tiesas kancelejas darbinieku laiku varēja aizņemt tiesības iepazīties ar tiesas sēdes protokolu. Taču tā kā mūsdienās tiesas gaitas fiksēšana notiek audioierakstā, tad iepazīstināšana ar to nolūkā kaut ko precizēt nav ne loģiska, ne nepieciešama.

Pie šīs grupas varētu pieminēt arī divas **tiesības, kuru nodrošināšanai vajadzīgi zināmi resursi un laiks**, taču ar šo tiesību īstenošanu persona nevar ietekmēt procesa ilgumu:

11) likumā noteiktajā kārtībā un apjomā saņemt mutvārdu vai rakstveida tulkojumu tai saprotamā valodā;

Konvencijas 6.panta trešā daļa starp minimālajām tiesībām nosauc tiesības “uz bezmaksas tulka pakalpojumiem, ja viņš nesaprot tiesā lietoto valodu vai nerunā tajā”. Detalizētas prasības tulkojumu nodrošināšanai ir ietvertas arī Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvā 2010/64/ES (2010.gada 20.oktobris) par tiesībām uz mutisko un rakstisko tulkojumu kriminālprocesā. Latvijas likumdevējs ir izvērtējis un atbilstoši direktīvas prasībām ir noteicis tos būtiskos procesuālos dokumentus, kuru tulkojumam jābūt rakstiskam: lēmums par apcietinājuma piemērošanu (KPL 274.p.7.d.), lēmums par saukšanu pie kriminālatbildības (KPL 406.p.8.d.), lēmums par lietas nodošanu tiesai (KPL 413.p.4.d., 427.p.5.d.) un tiesas nolēmums, ar kuru pabeigta tiesvedība (KPL 321.¹ p. 3.d.).

⁹ ECT 2018.gada 28. augusta spriedums lietā *Vyacheslav Korchagin v. Russia*, iesniegums Nr. 12307/16, 65.pkt.

Arī ECT judikatūra šajā jautājumā ir visai plaša.¹⁰ Ja kriminālprocesā ir pamats uzskatīt, ka apsūdzētajam nav pietiekamu tās valodas zināšanu, kādā notiek lietvedība un kādā viņam tiek sniegta informācija, valsts iestādēm ir jānodrošina tulkojums.¹¹ Lai gan Konvencijas 6.panta 3.daļas “a” punkts nenosaka, vai tulkojumam jābūt rakstveidā, apsūdzētais var būt nostādīts neizdevīgākā situācijā, ja apsūdzībai nebūs nodrošināts tulkojums viņam saprotamā valodā.¹² Lai gan ir pieļaujams arī mutisks tulkojums, ja vien tas ļauj apsūdzētajam sagatavoties savai aizstāvībai.¹³

12) pieprasīt informāciju par kriminālprocesa virzību, par amatpersonām, kuras veic vai ir veikušas konkrēto kriminālprocesu, par personai piemērotajiem tiesību ierobežojumiem un to termiņiem.

Latvijai raksturīgajos ilgstošajos kriminālprocesos persona var būt pat neziņā par procesa virzību, kur krimināllieta atrodas un kāds ir šīs personas statuss pēc kāda laika. Šo tiesību ierakstīšanai likumā sava nozīme ir arī tam, ka izmeklēšanas iestāžu amatpersonas ne vienmēr atceras personai nosūtīt informāciju par kādām izmaiņām kriminālprocesā. Minētās informācijas pieejamības nodrošināšana līdz 2018.gada 20.jūnija likuma grozījumiem neaizņēma ilgu laiku, jo katrā krimināllietā bija kriminālprocesa reģistrs, kurā bija ierakstīta norādītā informācija (KPL 376.pants). Reģistrs bija uzrādāms personai, bet to varēja arī nokopēt. Izslēdzot šo KPL pantu, procesa virzītājam informācija jāsaņem pēc pieprasījuma. Tuvākajā laikā ieviešot e-lietu, iespējams, informācija atkal būs noskaidrojama ātrāk, vieglāk un bez izdevumiem.

[8] Trešā tiesību grupa - tiesības, kuras apsūdzētā persona varētu izmantot nelabticīgi, lai vilcinātu kriminālprocesa norisi, prasa padziļinātu analīzi:

[8.1.] pieteikt noraidījumu;

Šīs tiesības gan piemīt visām procesā iesaistītajām personām.

Juridiskajā literatūrā principā nav diskusiju par personas (it īpaši – par procesā tieši ieinteresētās personas) tiesībām pieteikt noraidījumu amatpersonām, kuras pieņem procesuālus lēmumus. Noraidījums ir vistiesākais tiesību uz taisnīgu tiesu

¹⁰ ECT 2002.gada 14.septembra spriedums lietā *Cuscani v. the United Kingdom*, iesniegums Nr.32771/96, 38.pkt.; 2006.gada 18.oktobra spriedums lietā *Hermi v. Italy*, iesniegums Nr.18114/02, 71.pkt.

¹¹ ECT 1989.gada 19. decembra spriedums lietā *Brozicek v. Italy*, iesniegums A Nr. 167, 41.pkt.; 2004.gada 17. februāra spriedums lietā *Tabai v. France* (dec.), iesniegums Nr. 73805/01.

¹² ECT 2006.gada spriedums lietā *Hermi v. Italy* [GC], iesniegums Nr. 18114/02, 68.pkt.; 1989.gada 19. decembra spriedums lietā *Kamasinski v. Austria*, iesniegums A Nr.168, 79.pkt.

¹³ ECT 2005.gada spriedums lietā *Husain v. Italy* (dec.), iesniegums Nr. 18913/03.

nodrošinājums (Konvencijas 6.pants). Tas ir garantija tam, ka amatpersonas pieņemtais lēmums būs objektīvs, to neietekmēs personiskās intereses. Diskusijas mēdz būt tikai par apstākļiem, pie kuriem amatpersonu nevarētu atzīt par neatkarīgu. Pamatā šādu situāciju kritēriji ir noteikti Bangaloras principos¹⁴ (tiesnešiem), bet visām ar tiesu varu vai tiesu sistēmu saistītajām amatpersonām (tiesnešiem, prokuroriem, advokātiem) tie ir noteikti gan ētikas kodeksos, gan attiecīgo iestādi regulējošajos un procesuālajos likumos. Proti, amatpersonu objektivitāti normatīvajā regulējumā saista ar interešu konflikta nepieļaujamību, ko regulē KPL 4.nodaļa. Par objektivitātes novērtēšanas kritērijiem ir ļoti plaša ECT prakse, kas aplūkota arī ievērojamu juristu darbos.¹⁵

Starptautiskajā tiesu praksē vairāk ir analizēti gadījumi, kad ir tikušas izteiktas šaubas par amatpersonu neatkarību vai objektivitāti. Tomēr nepieciešams uzsvērt, ka tikai katrā atsevišķā gadījumā ir izlemjams, vai konkrētās attiecības ir tādas, kas norāda uz objektivitātes trūkumu.¹⁶ Savukārt katra tiesneša pienākums ir pašam noteikt, vai ir kāds šķērslis viņa dalībai procesā un izstāties (atstatīt sevi) no tā, vai arī vērst procesa dalībnieku uzmanību, lai viņi varētu apstrīdēt tiesneša dalību procesā.¹⁷

Objektivitātes nodrošināšanai svarīgi, lai valstī būtu noteikta kārtība jeb noteikumi, kas regulē tiesneša (un līdzīgi arī par citām amatpersonām) atsaukšanas kārtību. Tas nepieciešams, lai veicinātu uzticību valsts tiesu iestādēm.¹⁸

Latvijas procesuālajos likumos noteiktā noraidījumu pieteikšana ir šo tiesību īstenošanas kārtība. Turklāt noraidījumu (ja amatpersona pati noliedz interešu konflikta esamību un sevi neatstata) izskatīšanas process KPL ir noteikts samērā efektīvi. Pirmkārt, noraidījuma pieteikšana neaptur procesa virzību, ja vien augstāka amatpersona nelemj par personas atstādināšanu (KPL 56.p.3.d.). Otrkārt, amatpersonai, kurai pieteikts noraidījums, jāsniedz tikai paskaidrojums par minētajiem apstākļiem (56.p.2.d.). Treškārt, noraidījumu pirmstiesas procesā izlemj

¹⁴ Bangaloras Tiesnešu ētikas principi. 2002. Bangaloras Tiesnešu ētikas kodeksa projekts, 2001. gads, ko pieņēmusi Tiesnešu grupa tiesnešu godprātības nostiprināšanas jautājumos un kas pārskatīts augstāko tiesu tiesnešu apaļā galda sanāksmē Miera pilī, Hāgā, 2002. gada 25.–26. novembrī. Pieejams: <https://www.tiesas.lv/normativie-akti-3>

¹⁵ Sk. Grabenwarter C. European Convention on Human Rights. Commentary. Hart Publishing, 2014, pp.119 – 127.

¹⁶ ECT 1996.gada 10.jūnija spriedums lietā *Pullar v. the United Kingdom*, 38.pkt.

¹⁷ ECT 2020.gada 25.februāra spriedums lietā *Sigríður Elín Sigfúsdóttir v. Iceland*, iesniegums Nr. 41382/17, 35.pkt.

¹⁸ ECT 2009.gada spriedums lietā *Micallef v. Malta* [GC], iesniegums Nr. 17056/06, 99.pkt.; 2005.gada 15.jūlija spriedums lietā *Mežnarić v. Croatia*, iesniegums Nr. 71615/01, 27.pkt.; 2012.gada 20.novembra spriedums lietā *Harabin v. Slovakia*, iesniegums Nr. 58688/11, 132.pkt.

funkcionāli augstāka amatpersona, kuras lēmums pārsūdzams prokuroram, kura lēmums tālāk nav pārsūdzams (54.p.). Ceturkārt, noraidījumu tiesnesim iztiesāšanā, kā arī noraidījumu prokuroram tiesas sēdē vai izmeklēšanas tiesnesim tiesas sēdē, izlemj pats tiesas sastāvs (tiesnesis) un tā lēmums atsevišķi nav pārsūdzams (55., 57.p.). Piektkārt, pieteikto noraidījumu nedrīkst motivēt ar personas rīcību konkrētajā kriminālprocesā (54.p.4.d.).

Apsūdzētais var mēģināt vairākkārt pieteikt noraidījumu procesa virzītājam, lai tādējādi vilcinātu procesa gaitu, it īpaši tas varētu notikt iztiesāšanā. Taču ar vienu un to pašu pamatojumu noraidījumu nevar pieteikt atkārtoti (54.p.3.d.). Turklāt pieteikums neaptur pašu procesa gaitu, lai gan tiesas sēdē ir nepieciešams kaut vai neliels pārtraukums (lēmums jāpieņem apspriežu istabā – 473.p.2.d.).

Riskantāks ir noraidījuma pieteikums iztiesāšanas beigu posmā, taču uzskatu, ka tiesnesim kā valsts amatpersonai ir jābūt pietiekami augstai atbildības sajūtai, lai neuzņemtos pienākumus procesos, kuros varētu rasties šaubas par tās objektivitāti.

[8.2] ierosināt veikt izmeklēšanas darbības: (i) iesniegt pieteikumus par izmeklēšanas darbību veikšanu un piedalīšanos tajās; (ii) piedalīties izmeklēšanas darbībās, kuras tiek veiktas pēc šīs personas vai tās aizstāvja pieteikuma, ja vien šāda piedalīšanās netraucē izmeklēšanas darbību veikšanu vai neaizskar citas personas tiesības; (iii) saņemt motivētu lēmumu, ja atteikta piedalīšanās izmeklēšanas darbībās, kuras tiek veiktas pēc viņa vai aizstāvja pieteikuma; (iv) iepazīties ar lēmumu par ekspertīzes noteikšanu pirms tā nodošanas izpildei, ja ekspertīze attiecas uz šo personu, un lūgt, lai tiek uzdoti papildjautājumi, par kuriem ekspertam jādod atzinums, izņemot gadījumus, kad ekspertīze noteikta citas izmeklēšanas darbības laikā; (v) iepazīties ar ekspertīzes atzinumu pēc tā saņemšanas, ja ekspertīze veikta pēc šīs personas pieteikuma;

Tiesības ierosināt kādas izmeklēšanas darbības veikšanu pēc savas būtības ir saistītas ar vēlmi padarīt labāku un pilnvērtīgāku kriminālprocesa norisi. Tas būtu valsts interesēs un tikai atbalstāma darbība. Vienlaikus ir saprotams, ka apsūdzētās personas ierosinājumi vērsti uz aizstāvības pierādījumu iegūšanu vai apsūdzības pierādījumu apgāšanu. Arī tas tikai veicinātu taisnīga galīgā nolēmuma pieņemšanu. Tāpēc pamatotu un saprātīgu pieteikumu iesniegšana būtu svarīgs atbalsts ikvienam procesa virzītājam.

ECT praksē neizdevās atrast kādus spriedumos, kuros būtu vērtēta šādas apsūdzēto darbības ierobežojumi pirmstiesas procesos. Tas būtu arī neloģisks ierobežojums.

Taču tiesa ir analizējusi taisnīgas tiesas procesu, kuros tiesas ir atteikušās izvērtēt aizstāvības pierādījumus. Piemēram, kādā lietā kā taisnīgas tiesas un no tā izrietošā “ieroču” vienlīdzības principa pārkāpums tika atzīts tas, ka tiesa atteicās izsaukt aizstāvības lieciniekus, lai noskaidrotu neskaidro situāciju, kas veidoja apsūdzības pamatu.¹⁹ Tā kā Latvijas kriminālprocesa regulējums lielu nozīmi piešķir pirmstiesas procesā savāktajiem pierādījumiem, šādi personas pieteikumi, lai iegūtu arī aizstāvībai svarīgus pierādījumus, novērstu attiecīgo lūgumu iesniegšanu tiesai.

Līdzīgas tiesības paredzētas arī citu valstu kriminālprocesa likumos. Piemēram, Igaunijas Kriminālprocesa kodekss 34.panta pirmās daļas 7. un 8.punkts paredz aizdomās turētā (apsūdzētajam ir tādas pašas) tiesības iesniegt pierādījumus vai iesniegt pieprasījumus (lūgumus) prokuratūrai, tostarp iekļaut papildu pierādījumus lietas materiālos, izbeigt kriminālprocesu utt. Ja prokuratūra lūgumu neapmierina, to atkārtoti var iesniegt lietas izskatīšanas laikā tiesā.

Protams, minēto tiesību kontekstā atsevišķos gadījumos ir iespējama to ļaunprātīga izmantošana, proti, ierosinot veikt lielu skaitu izdomātu izmeklēšanas darbību, kas reāli nedotu nekādus ar kriminālprocesu saistāmus pierādījumus (neattiecināmus), taču pirmstiesas procesa virzība tiktu aizkavēta. Procesā virzītājs šādus apšaubāmus pieteikumus var viegli izvērtēt, taču zināmu laiku var prasīt motivēta lēmuma sastādīšana. KPL 335.panta trešā daļa prasa pieteikumu vai lūgumu noraidīšanas gadījumos pieņemt motivētu lēmumu. Lai gan praksē saistībā ar šādiem pieteikumiem pieņemto lēmumu motīvu daļa ir visai lakoniska.

[8.3] iesniegt pieteikumu par kriminālprocesa izbeigšanu;

Konkrētās tiesības ir saistītas ar jau [8.2] punktā aplūkotajām tiesībām iesniegt pieteikumus. KPL 333.¹ pants paredz tiesības ikvienai procesā iesaistītai personai savu vai citas personas tiesību nodrošināšanai iesniegt pieteikumu, iesniegumu vai lūgumu procesa virzītājam. Šāds dokuments ir virzīts uz kriminālprocesa mērķa sasniegšanu un personas tiesību nodrošināšanu. Pēc savas būtības tās ir procesu veicinošas tiesības.

Tostarp pieteikums par kriminālprocesa izbeigšanu ir mērķtiecīgs pieteikums – ja tiesām ir zināms pamats, kas prasa vai ļauj izbeigt procesu, un iesniedzējam tas ir jāpamato. Likums ļoti konkrēti norāda tos apstākļus, kas ļauj izbeigt procesu, - piecas situācijas KPL 379.panta pirmajā daļā un viena situācija 392.panta otrajā daļā.

¹⁹ ECT 2013.gada 3.oktobra spriedums lietā *Kasparov and others v. Russia*, iesniegums Nr. 21613/07, 64.-65.pkt.

Motivēta atteikuma sagatavošana procesa virzītājam nevarētu sagādāt lielu apgrūtinājumu, jo visos gadījumos ir jāiestājas samērā skaidri konstatējamiem apstākļiem. Izņēmums varētu būt pieteikums gadījumos, kad ir pārkāpts sapratīgs termiņš. Ir pamats uzskatīt, ka tieši no valsts viedokļa būtu atbalstāma šādu pieteikumu iesniegšana, kas varētu veicināt ieilgušu kriminālprocesu izbeigšanu.

[8.4] iesniegt pieteikumu par iepazīšanos ar materiāliem: (i) līdz pirmstiesas kriminālprocesa pabeigšanai; (ii) pēc pirmstiesas kriminālprocesa pabeigšanas iesniegt pieteikumu izmeklēšanas tiesnesim, lūdzot iepazīstināt viņu ar speciālo izmeklēšanas darbību materiāliem, kuri netiek pievienoti krimināllietai (pirmdokumentiem); (iii) iesniegt tiesai lūgumus, kas radušies, iepazīstoties ar lietas materiāliem;

Cilvēktiesību tiesas judikatūra šajā jautājumā ir samērā viennozīmīga: taisnīgas tiesas izpratnē “ierochu” vienlīdzība var tikt pārkāpta, ja apsūdzētajam ir ierobežota piekļuve lietas materiāliem vai citiem dokumentiem.²⁰ ECT ir atzinusi, ka neierobežota piekļuve lietas materiāliem, tostarp, ja nepieciešams, iespēja iegūt attiecīgo dokumentu kopijas, ir taisnīgas tiesas svarīga garantija. Šādas piekļuves nenodrošināšana ir vērtējama kā vienlīdzības principa pārkāpums.²¹ Līdzīgs secinājums ir izdarīts arī no tiesību uz aizstāvību aspekta: lietas materiāliem jābūt pieejamiem apsūdzētajam pirms tiesas procesa.²²

[8.5] piedalīties iztiesāšanā: (i) piedalīties tiesā katra pierādījuma tiešā un mutvārdos veiktā pārbaudē (ii) izteikt savu viedokli par katru apspriežamo jautājumu, ja tas attiecas uz viņa apsūdzību vai personu raksturojošiem datiem; (iii) uzstāties tiesas debatēs, ja nepiedalās aizstāvis; (iv) teikt pēdējo vārdu; (v) iesniegt iebildumus vai paskaidrojumus par saņemtajām apelācijas (kasācijas) sūdzībām un protestu; (vi) apelācijas (kasācijas) instances tiesā uzturēt un pamatot savu sūdzību.

Konvencijas 6.panta trešās daļas “c” un “d” punkti paredz tiesības apsūdzētajam aizstāvēt sevi pašam un tiesības noprotināt apsūdzības lieciniekus – tātad šo tiesību īstenošana prasa personas klātbūtni,²³ turklāt garantējot apsūdzētā tiesības efektīvi

²⁰ ECT 2007.gada 24.aprīļa spriedums lietā *Matyjek v. Poland*, iesniegums Nr. 38184/03, 59.un 65.pkt.; 2008.gada 9.oktobra spriedums lietā *Moiseyev v. Russia*, iesniegums Nr. 62936/00, 217.pkt.

²¹ ECT 2014.gada 18.marta spriedums lietā *Beraru v. Romania*, iesniegums Nr. 40107/04, 70.pkt.; 2009.gada 28.aprīļa spriedums lietā *Rasmussen v. Poland*, iesniegums Nr. 38886/05,48.-49.pkt.; 2008.gada 26.jūnija spriedums lietā *Seleznev v. Russia*, iesniegums Nr. 15591/03, 64.-69.pkt.

²² ECT 2005.gada spriedums lietā *Öcalan v. Turkey* [GC], iesniegums Nr. 46221/99, 140.pkt.

²³ ECT 2006.gada 18.oktobra spriedums lietā *Hermi v. Italy*, iesniegums Nr.18114/02, 58.pkt.; 2006.gada 1.marta spriedums lietā *Sejdovic v. Italy*, iesniegums Nr.56581/00, 81.pkt.

pedalīties kriminālprocesā.²⁴ Šī pedalīšanās jānodrošina tādā pašā mērā, kā citiem procesa dalībniekiem (“ieroču” jeb pilnvaru līdztiesība), piemēram, jādod saprātīga iespēja iesniegt savus materiālus līdzīgi kā otrai pusei.²⁵ Tas dod iespēju pusēm uzzināt un komentēt visus pierādījumus, kas varētu ietekmēt tiesas nolēmumu.²⁶ Kādā lietā ECT par tiesību uz aizstāvību nepamatotu ierobežojumu atzina to, ka apsūdzētajam nebija iespēja atbildēt uz ģenerālvokāta iesniegumiem Kasācijas tiesai, jo pirms tam nebija iesniegta to kopija,²⁷ bet kādā citā lietā aizstāvībai nebija paziņoti prokurora apsvērumi par apelācijas sūdzību.²⁸ Tiesa konstatēja Konvencijas 6.panta pirmās n trešās daļas pārkāpumu, kad apsūdzētajam netika atļauts pedalīties apelācijas tiesas sēdē, lai gan apsūdzības pārstāvis tajā pedalījās.²⁹

Mutiskas un publiskas uzklaušanās princips ir īpaši svarīgs krimināltiesību jomā, kur apsūdzētajam ir jābūt iespējai pedalīties tiesas sēdē.³⁰ Bez šīm tiesībām “būt klāt” nav izskaidrojams, kā persona varētu īstenot Konvencijas 6.panta trešās daļas “c”, “d” un “e” punktos noteiktās tiesības aizstāvēties personiski, noprotināt lieciniekus un bez maksas saņemt tulka pakalpojumus. Līdz ar to pienākums garantēt apsūdzētā tiesības atrasties tiesas zālē ir viens no 6.panta pamatnosacījumiem.³¹

Tik striktas prasības nav par pedalīšanos apelācijas tiesas sēdē. Tas ir atkarīgs gan no attiecīgās tiesvedības īpatnībām, gan jāņem vērā viss tiesvedības tiesiskais regulējums un šīs tiesu instances loma tajā.³² Tomēr, ja apelācijas tiesai ir jāpārbauda lietas fakti un uz tā pamata jātaisa pilns spriedums par personas vainu vai nevainīgumu, tas nevar notikt, ja neuzklausa paša apsūdzētā personiski sniegtos pierādījumus,³³ it īpaši, ja apelācijas tiesa lemj par bargāku sodu³⁴ vai atceļ attaisnojošu spriedumu.³⁵

²⁴ ECT 2018.gada 18.decembra spriedums lietā *Murtazaliyeva v. Russia* [GC], iesniegums Nr.36658/05, 91.pkt.

²⁵ ECT 1997.gada 18.marta spriedums lietā *Foucher v. France*, 34.pkt.; 1996.gada 22.februāra spriedums lietā *Bulut v. Austria*; 2017.gada 26.janvāra spriedums lietā *Faig Mammadov v. Azerbaijan*, iesniegums Nr. 60802/09, 19.pkt. u.c.

²⁶ ECT 1991.gada 28.augusta spriedums lietā *Brandstetter v. Austria*, 67.pkt.

²⁷ ECT 1991.gada 30.oktobra spriedums lietā *Borgers v. Belgium*.

²⁸ ECT 2013.gada 25.aprīļa spriedums lietā *Zahirović v. Croatia*, iesniegums Nr. 58590/11, 44.-50.pkt.

²⁹ ECT 2015.gada 2.jūlija spriedums lietā *Eftimov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, iesniegums Nr. 59974/08, 41.pkt.

³⁰ ECT 2006.gada spriedums lietā *Jussila v. Finland* [GC], iesniegums Nr. 73053/01, 40.pkt.; 2016.gada 30.augusta spriedums lietā *Igor Pascari v. the Republic of Moldova*, iesniegums Nr. 25555/10, 27.pkt.

³¹ ECT 2006.gada spriedums lietā *Sejdovic v. Italy* [GC], iesniegums Nr. 56581/00, 81.,84.pkt.; 2016.gada 25.oktobra spriedums lietā *Arps v. Croatia*, iesniegums Nr. 23444/12, 28.pkt.

³² ECT 2006.gada spriedums lietā *Hermi v. Italy* [GC], iesniegums Nr. 18114/02, 58.-60.pkt.

³³ ECT 2004.gada 6.jūlija spriedums lietā *Dondarini v. San Marino*, iesniegums Nr. 50545/99, 27.pkt.; 2007.gada 27.novembra spriedums lietā *Popovici v. Moldova*, iesniegums Nr. 289/04 un Nr.

Lai personu varētu notiesāt, visi pret viņu vērstie pierādījumi parasti jāiesniedz atklātā tiesas sēdē, kur būtu iespēja iesniegt pretējos argumentus. Šeit ir pieļaujami izņēmumi, tomēr tie nedrīkst ierobežot apsūdzēta iespēju uzdot jautājumus lieciniekam vai nu tajā brīdī, kad viņš sākotnēji sniedz liecību (pirmstiesas procesā) vai vēlāk tiesvedības stadijā.³⁶ Iespēja apsūdzētajam vērsties pret liecinieku tiesneša klātbūtnē ir būtisks taisnīgas tiesas elements.³⁷ Tiesa ir atzinusi, ka Konvencijas dalībvalstīm ir jāveic pozitīvs pienākums – jānodrošina, lai apsūdzētais varētu noprotināt lieciniekus, kas liecina pret viņu.³⁸

[8.6] iesniegt sūdzības: (i) iesniegt sūdzības par amatpersonu rīcību; (ii) likumā noteiktajos gadījumos, termiņos un kārtībā pārsūdzēt procesuālos lēmumus; (iii) pārsūdzēt tiesas nolēmumu.

Šķiet, ka sūdzību iesniegšana ir tās tiesības, kas visvairāk apgrūtina procesa virzītāju. KPL paredz, ka pārsūdzēt var gan amatpersonas rīcību, gan procesuālo lēmumu (ja likums to neaizliedz). Iztiesāšanas laikā tiesneša lēmumi atsevišķi nav pārsūdzami. To regulē KPL 24.nodaļa jeb 336. – 345.pants. Sūdzības iesniegšanas termiņš parasti ir 10 dienas, no brīža, kad uzzināts par rīcību vai ir kļuvis pieejams lēmums.

Jāņem vērā, ka likums ļoti daudzus lēmumus nosaka kā nepārsūdzamus. Pamatā tie ir (1) visi procesu virzošie lēmumi (KP uzsākšana, atzīšana par aizdomās turēto, par saukšanu pie kriminālatbildības, par lietas nodošanu tiesai), (2) personai procesuālo statusu piešķirošie lēmumi, (3) procesa organizatoriskie lēmumi (kriminālprocesu apvienošana vai sadalīšana, izmeklēšanas grupas izveide), (4) lēmumi par izmeklēšanas darbību veikšanu. Pēc būtības likums paredz iespēju pārsūdzēt tādus lēmumus, ar kuriem tiek ierobežotas personas tiesības.

41194/04,68.pkt.; 2011.gada 22.novembra spriedums lietā *Lacadena Calero v. Spain*, iesniegums Nr. 23002/07, 38.pkt.

³⁴ ECT 2013.gada 25.aprīļa spriedums lietā *Zahirović v. Croatia*, iesniegums Nr. 58590/11, 57.pkt.; 2017.gada 14.februāra spriedums lietā *Hokkeling v. the Netherlands*, iesniegums Nr. 30749/12, 58.pkt.

³⁵ ECT 1996.gada 19.februāra spriedums lietā *Botten v. Norway*, 53.pkt.; 2007.gada 8.marta spriedums lietā *Dănilă v. Romania*, iesniegums Nr. 53897/00, 41.pkt.; 2016.gada 29.marta spriedums lietā *Gómez Olmeda v. Spain*, iesniegums Nr. 61112/12, 32.pkt.

³⁶ ECT 2011.gada spriedums lietā *Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom* [GC], iesniegumi Nr. 26766/05 un Nr. 22228/06, 118.pkt.; 2012.gada 19.jūlija spriedums lietā *Hümmer v. Germany*, iesniegums Nr. 26171/07, 38.pkt. u.c.

³⁷ ECT 2009.gada 24.februāra spriedums lietā *Tarău v. Romania*, iesniegums Nr. 3584/02, 74.pkt.; 2005.gada 10.februāra spriedums lietā *Graviano v. Italy*, iesniegums Nr. 10075/02, 38.pkt.

³⁸ ECT 2008.gada 4.decembra spriedums lietā *Trofimov v. Russia*, iesniegums Nr. 1111/02, 33.pkt.; 2017.gada 12.oktobra spriedums lietā *Cafagna v. Italy*, iesniegums Nr. 26073/13, 42.okt.

Personas rīcības pārsūdzēšanai likumā nav noteikti ierobežojumi, bet loģiski tie gadījumi, kad ar amatpersonas rīcību tiek aizskartas personas tiesības vai likumīgās intereses. Jebkurā gadījumā iesniedzējam sava sūdzība tas ir jāpamato.

No vienas puses, reaģēšana uz prettiesiskām darbībām nostiprina tiesiskumu, arī valsts amatpersonu darbībā. Pati sūdzības iesniegšanas iespēja disciplinē cilvēku. Tāpat šāda sūdzību iesniegšana nodrošina mērķtiecīgāku kontroli, dod iespēju uzlabot darba organizāciju. Tāpēc visās valstīs cilvēku tiesības iesniegt sūdzības (ziņot par) likumu pārkāpumiem tiek atzītas par demokrātiskas un tiesiskas valsts normālu elementu.

No otras puses, kriminālprocesā apsūdzētās personas samērā bieži izmanto sūdzības, lai ne tik daudz rūpētos par kriminālprocesa tiesiskumu, kā radītu nepatīkamus brīžus procesa virzītājam, palielinātu viņu un augstāku amatpersonu slodzi, resursu patēriņi sūdzības pārbaudei un atbildes rakstīšanai. Tas kopumā nedaudz traucē kriminālprocesa gaitai.

Lai novērstu tā saucamo “ļauņprātīgo sūdzēšanos” jeb savu tiesību izmantošanu, visās valstīs (un pat starptautiskās organizācijās) tiek rekomendētas dažādas metodes. Piemēram, atkārtota sūdzība par to pašu jautājumu, ja tā nesatur jaunus faktus, netiek izskatīta, sūdzības iesniegšanas termiņa nokavēšana dod tiesības to neizskatīt utt. Šādi zināmie “filtri” ir iestrādāti arī KPL.

Apzinoties sūdzību iespējamo pozitīvo un negatīvo ietekmi uz kriminālprocesa gaitu, KPL ir iestrādāti noteikti ierobežojumi sūdzību iesniegšanai. Piemēram, likumā nav paredzēta aizturēšanas pārsūdzība. Daži lēmumi nav pārsūdzami principā, piemēram, par procesuālās sankcijas (tostarp – piespiedu naudas) piemērošanu. Likumā ir noteiktas arī pārsūdzības robežas. Piemēram, lēmumu par noraidījuma izskatīšanu var pārsūdzēt tikai vienu reizi (KPL 57.p.), sūdzību par tiesneša rīcību izskata tiesas priekšsēdētājs un viņa lēmums ir galīgs (KPL 337.p.4.d.). Nedaudz plašāka pārsūdzības iespēja ir paredzēta par pirmstiesas amatpersonu rīcību un lēmumiem (KPL 337.p.2.,3.d.), piemēram, izmeklētāja rīcību vai lēmumu var pārsūdzēt ne tikai uzraugošajam prokuroram, bet vēl divas reizes amatā augstākiem prokuroriem. Šeit ir iespēja likumā nedaudz šo pārsūdzības procesu ierobežot, protams, ja valstī ir pārlicība, ka prokuratūrā sūdzību izskatīšana nenotiek tikai formāli.

Sūdzību iesniegšanas tiesības pēc savas būtības ietilpst cilvēktiesību lokā. Konvencijas 13.pants garantē: “Ikvienam, kura tiesības un brīvības, kas noteiktas šajā Konvencijā, tiek pārkāptas, ir efektīvas aizsardzības nodrošinājums valsts institūcijās,

neskatoties uz to, ka pārkāpumu ir izdarījušas personas, pildot dienesta pienākumus.” Un arī šajā jautājumā ir ļoti plaša ECT judikatūra, kuras analīze būtu ļoti apjomīga. Turklāt šeit īpaši jāuzsver, ka savu tiesību aizsardzība var tikt īstenota plašā spektrā, ne tikai ar sūdzībām. Tāpat šo tiesību aizsardzības regulējumu un izpratni īpaši ietekmē katras valsts un tās iedzīvotāju tradīcijas, vēsture un arī izpratne par tiesībām. Piemēra pēc var norādīt, ka arī Igaunijas KPK ir neliela 5. nodaļa “Sūdzības par izmeklēšanas iestādes vai prokuratūras darbībām” (228.-232.p.). Konkrēti 258.panta pirmā daļa paredz: “Pirms apsūdzības raksta sagatavošanas procesa dalībniekam vai procesā neiesaistītai personai ir tiesības iesniegt prokuratūrā sūdzību par izmeklēšanas iestādes procesuālo darbību vai rīkojumu, ja tā konstatē, ka ar to ir izraisīts viņa tiesību pārkāpums.”³⁹

[9] Personai, kurai tiesības uz aizstāvību, KPL ir paredzēti arī **pienākumi**, kuri vērsti uz kriminālprocesa norises labāku nodrošināšanu un par kuru nepildīšanu likums paredz arī noteiktas sankcijas. Kā maigākā sankcija par kriminālprocesuālo pienākumu nepildīšanu var būt procesuālā sankcija (brīdinājums, piespiedu nauda), bet kā bargākā reakcija – drošības līdzekļa piemērošana (līdz pat apcietinājumam).

Tā kā pienākumu uzskaitījums likumā dots izsmelošs, tos viegli nosaukt: (i) sniegt patiesas identificējošas ziņas par sevi; (ii) sniegt patiesas liecības, ja izmanto tiesības liecināt; (iii) ļaut, lai tiek pakļauts eksperta izpētei, un izsniegt salīdzinošajai izpētei paraugus, kuru izveide nav atkarīga no personas gribas; (iv) ievērot noteikto kārtību procesuālo darbību veikšanas laikā; (v) pēc procesa virzītāja pieprasījuma nekavējoties rakstveidā paziņot savu sūtījumu saņemšanas pasta vai elektronisko adresi kā arī ne vēlāk kā darba dienas laikā rakstveidā informēt procesa virzītāju par sūtījumu saņemšanas adreses maiņu, norādot jauno adresi; (vi) noteiktajā laikā ierasties procesa veikšanai pilnvarotas amatpersonas norādītajā vietā, ja uzaicinājums izdarīts likumā noteiktajā kārtībā; (vii) nekavēt un netraucēt kriminālprocesa norisi; (viii) ievērot drošības līdzekļa noteikumus un likumā minētos ierobežojumus.

Pienākumu satura papildināšana teorētiski ir iespējama, ja praktiskie darbinieki būtu izvirzījuši kādu versiju par kriminālprocesa veiksmīgākas norises iespēju, uzliekot procesā iesaistītajai personai kādu papildus pienākumu. Šādi priekšlikumi nav izteikti tiesību zinātnieku pētījumos, arī praktiskie darbinieki nav tādus norādījuši. Šobrīd

³⁹ Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/518052020007/consolide>

vienīgais jaunais KPL jau iestrādātais priekšlikums – par personas pienākumu pierādīt mantas izcelsmes likumību – vēl ir pakļauts nopietnai teorētiskai diskusijai. ECT skatot lietu, kurā apsūdzētais bija norādījis uz it kā viņam uzlikto līdzīgo pienākumu, atkārtoti norādīja, ka ar taisnīgas krimināltiesas jēdzienu nebūtu savienojama prasība personai izlikt pienākumu sniegt paskaidrojumu par saviem īpašumiem.⁴⁰

Līdz ar to var secināt, ka jaunu pienākumu uzlikšana kriminālprocesā personai, pret kuru ir vērsts šis process, ir ļoti sensitīvs jautājums, kas rūpīgi vērtējams kontekstā ar cilvēka pamattiesībām. Tas nevar būt neliela pētījuma radīta ideja.

Kopsavilkums

1. Kriminālprocesa likums paredz plašu tiesību uz aizstāvību jeb, precīzāk sakot, tiesību uz taisnīgu tiesu garantiju uzskaitījumu, kas kopumā ļauj Latvijai būt to valstu skaitā, kurās nav konstatēti bieži un rupji cilvēka pamattiesības pārkāpumi kriminālprocesa jomā. Problēmas vairāk ir ar jau likumā rakstīto normu interpretēšanu un izpildi. Arī ECT vairākkārt ir atzinusi, ka katrs gadījums ir jāvērtē konkrētajā situācijā un kontekstā ar citiem faktoriem.
2. Kriminālprocesā sniegtais personu, kurai tiesības uz aizstāvību, tiesību apjoms atbilst tam, kādas prasības jeb minimālie standarti valstīm tiek izvirzīti Konvencijā, ECT judikatūrā un ES normatīvajos dokumentos. Ja starptautiskie dokumenti prasa ievērot standartus kā minimumu, tad visai apšaubāmi būtu ekspertam apgalvot, ka esošo tiesību apjoms būtu pārspīlēts. Noteikti var apgalvot, ka Latvija ievēro tiesību minimumu.
3. Vismaz Eiropas Savienības valstīs nacionālie likumi paredz ļoti līdzīgu aizdomās turēto un apsūdzēto personu tiesību uzskaitījumu, kas pamatā ir standartizēts caur ES dokumentiem, it īpaši pēdējā desmitgadē pieņemtajām direktīvām. Ar pilnu atbildības sajūtu varu apgalvot, ka vairumā Eiropas valstu kriminālprocesa likumos ir noteiktas vienādas šo personu tiesības un to garantijas. Tiesību formulējumi mēdz būt izvērstāki vai lakoniskāki atkarībā no tiesiskās kultūras un tradīcijām konkrētajā sabiedrībā.
4. Jebkurā likumā paredzētās tiesības pieļauj to negodprātīgas (vai ļaunprātīgas) izmantošanas iespēju. Ir cilvēki, kuri centīsies likumu izmantot negodprātīgi savu interešu nodrošināšanai. Vēl jo vairāk kriminālprocesā iesaistītā persona, kurai ir

⁴⁰ ECT 2017.gada 2.maija spriedums lietā *Zschüschen v. Belgium*, iesniegums Nr.23572/07.

tiesības uz aizstāvību, centīsies izmantot visas iespējas, lai apgrūtinātu vai vismaz attālinātu viņa vainas pierādīšanu.

5. Iespējams KPL 337.pantā varētu samazināt pirmstiesas kriminālprocesā paredzēto pārsūdzības pakāpju skaitu prokuratūrā līdz vienam posmam, saprotot, ka šajā procesa stadijā pieļauta formāla sūdzības izskatīšana var ietekmēt apsūdzības pozīcijas iztiesāšanā.

6. KPL noteikto vienas puses (aizstāvības) tiesību ierobežošana varētu apdraudēt “ieroču līdzsvara” jeb procesuālo pilnvaru līdzvērtības principu un līdz ar to arī tiesības uz taisnīgu tiesu Latvijā. Jebkurš tiesību samazinājums parasti nav atbalstāms valstī, kura cenšas nostiprināt tiesiskumu.

7. Personu centienus negodprātīgai savu tiesību izmantošanai vai pat godprātīgai, taču pārāk biežai izmantošanai (rakstot sūdzības, pieteikumus) var būtiski samazināt paaugstinot praktisko darbinieku profesionalitāti. Taču pats svarīgākais faktors – kriminālprocesu ilguma samazināšana. Ja noziedzīgie nodarījumi pamatā tiktu izmeklēti vienā – divos mēnešos, nerastos ne pamats, ne laiks sūdzību rakstīšanai. Ja kriminālprocesos dažkārt pat mēnešiem nenotiek neviena procesuālā darbība, nav neiespējami, ka arī godprātīgs cilvēks būs neapmierināts.

8. Viedoklis ir sagatavots pamatojoties uz normatīvā regulējuma un judikatūras teorētisko pētījumu, kā arī ņemot vērā paša eksperta personisko pieredzi. Iespējams interesantus rezultātus sniegtu praktisko darbinieku norādīto konkrēto situāciju analīze, proti, iespējamā negodprātīgā tiesību izmantošanas vai mēģinājuma novilcināt procesa virzību analīze, salīdzinot to ar konkrētā kriminālprocesa situāciju (cēloņu – seku analīze). Šāda pētījuma veikšanai būtu nepieciešama pētnieku komanda un pietiekams termiņš.

Gunārs Kūtris